

А. Р. Чайковский] – К., 2016. – 59 с.

4. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / [О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, Т. Г. Веретенко] ; за ред. О. В. Безпалько. – К. : Академвидав, 2013. – 312 с.

5. Сулицький В. В. Психологія суїцидальної поведінки : монографія / Сулицький В. В. – К. : МП «Леся», 2001. – 316 с.

6. Шевців З. М. Основи соціально-педагогічної діяльності : навч. посіб. / Шевців З. М. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 248 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Aktivni metodi prosvitnic'koï dij'al'nosti u profilaktici VIL/SNIDU ta rizikovanoï povedinki : posib. / [avt.-upor. O. V. Bezpal'ko, N. V. Zimivec', T. V. Zhuravel' ta in.] ; za zag. red. R. H. Vajnoi, T. L. Ljah. – K. : TOV «DKB ROTEKS», 2007. – 180 s.

2. Malkina-Pyh I. G. Psihologicheskaja pomoshh' v krizisnyh situacijah / Malkina-Pyh I. G. – M. : izd-vo Jeksmo, 2005. – 960 s.

3. Medichni zahodi z poperedzhennja presuïcidal'nih form povedinki vijs'kovosluzhbovciv v umovah voennogo konfliktu ta pislja jogo zavershennja : metod. rekom. / [uklad.: A. V. Shvec', E. M. Horoshun, O. V. Koval', I. A. Luk'janchuk, A. R. Chajkovskij] – K., 2016. – 59 s.

4. Social'na pedagogika : navch. posib. / [O. V. Bezpal'ko, I. D. Zvereva, T. G. Veretenko] ; za red. O. V. Bezpal'ko. – K. : Akademvidav, 2013. – 312 s.

5. Sulic'kij V. V. Psihologija suïcidal'noi povedinki : monografija / Sulic'kij V. V. – K. : MP «Lesja», 2001. – 316 s.

6. Shevciv Z. M. Osнови social'no-pedagogichnoï dij'al'nosti : navch. posib. / Shevciv Z. M. – K. : Centr uchbovoi literaturi, 2012. – 248 s.

Відомості про автора

Красницька Ольга Володимирівна, старший викладач кафедри суспільних наук, кандидат педагогічних наук, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського

Krasnytska, Olha V., Senior Lecturer, Department of Social Sciences, Ph.D in Pedagogy, Ivan Chernyakhovsky National University of Defence of Ukraine

E-mail: Olya271272@ukr.net

УДК 159. 37.015.3

Максим О.В.

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ЯК МЕХАНІЗМ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ДЕВІАНТІВ

Максим О.В. Формування ціннісних орієнтацій як механізм ресоціалізації девіантів. В статті показано, що ресоціалізацію можна розглядати як один із найскладніших соціальних процесів, спрямований на подолання десоціа-

лізації особистості, тобто відновлення особою якостей, необхідних для нормальної життєдіяльності в суспільстві, засвоєння нових цінностей, соціальних ролей і навичок замість втрачених, деформованих або несформованих, переорієнтація соціального спрямування розвитку особистості шляхом включення її у нові, позитивно орієнтовані міжособистісні стосунки й види діяльності.

Формування ціннісних орієнтацій мають різні за змістом особливості: інтеріоризація цінностей, будування ієрархії цінностей, визначення спрямованості, корекція поведінки та формування необхідних ціннісних орієнтацій, забезпечення психологічних, комунікативних та методичних умов.

Визначено, що формування ціннісних орієнтацій відбувається в єдності трьох психологічних механізмів: інтеріоризації, ідентифікації, інтерналізації. З їх допомогою особистість сприймає цінність, привласнює її, перетворюючи у власну, та будучи засвоєною, трансплює через дії, поведінку у вигляді ціннісних орієнтацій.

Ключові слова: девіанти, соціалізація, десоціалізація, ресоціалізація, стадії ресоціалізації, ціннісні орієнтації.

Максим О.В. Формирование ценностных ориентаций как механизм ресоциализации девиантов В статье показано, что ресоциализации можно рассматривать как один из самых сложных социальных процессов, направленный на преодоление десоциализации личности, то есть восстановление лицом качеств, необходимых для нормальной жизнедеятельности в обществе, усвоение новых ценностей, социальных ролей и навыков взамен утраченных, деформированных или несостоявшихся, переориентация социальной направленности развития личности путем включения ее в нее, положительно ориентированные межличностные отношения и виды деятельности.

Формирование ценностных ориентаций имеют различные по содержанию особенности: интеріоризация ценностей, строительство иєрархии ценностей, определение направленности, коррекция поведения и формирование необходимых ценностных ориентаций, обеспечение психологических, коммуникативных и методических условий.

Определено, что формирование ценностных ориентаций происходит в единстве трех психологических механизмов: интеріоризации, ідентифікації, інтерналізації. С их помощью личность воспринимает ценность, присваивает ее, превращая в собственную, и будучи усвоенной, транслирует через действия, поведение в виде ценностных ориентаций.

Ключевые слова: девианты, социализация, десоциализация, ресоциализация, стадии ресоциализации, ценностные ориентации.

Актуальність теми. У сучасному українському суспільстві повсякчас відбуваються соціально-економічні та політичні зміни, які характеризуються трансформацією суспільної свідомості, зміною провідних цінностей та моральних пріоритетів. Для особистості, що знаходиться на етапі становлення, такі зміни можуть призвести до формування розмитої системи цінностей. Руйнування системи ціннісних орієнтацій, яке відбувається в даних умовах, неминуче призводить до складних психічних станів, які узагальнено можна визначити як дезадаптація. В даному випадку – це прагнення і спроби реалізації цієї системи цінностей в суспільстві досить агресивними і найчастіше насильницькими методами. Психічна дезадаптація характеризується руйнуванням колишньої системи цінностей і відсутністю необхідних ресурсів для її реструктуризації. Саме це в поєднанні з іншими несприятливими факторами психофізіологічного характеру є джерелом депресивних станів, неврозів, межових станів, що передують суїцидальні дії, серйозні психічні розлади. Необхідність ресоціалізації виникає там, де соціалізація не була успішною і замість соціально й культурно прийнятних цінностей і форм поведінки індивідом були засвоєні асоціальні, що віддзеркалювалися на соціальному середовищі. Безумовно, це викликає негативну реакцію зі сторони соціуму і не дозволяє людині жити повноцінним життям. Отже, головне завдання соціалізації – забезпечення здатності особистості до життєдіяльності в суспільстві – виявляється невиконаним. Саме тоді й виникає необхідність у дублюючому її процесі – ресоціалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми. До осіб, котрі стали на шлях злочинності, обравши відповідно злочинний тип поведінки, суспільство через інститути соціалізації, органи соціального контролю здійснює ресоціалізацію – відновлення раніше порушених якостей особистості, необхідних їй для повноцінної життєдіяльності в суспільстві. За своєю суттю це процес соціального оновлення особистості, засвоєння нею позитивних з погляду суспільства соціальних норм і цінностей, взірців поведінки. Пов'язана ресоціалізація з руйнуванням засвоєних індивідом у процесі асоціалізації, десоціалізації негативних антигромадських норм і цінностей, прищепленням визнаних суспільством цінностей і вчинків. Ресоціалізуючі заходи здійснюють ті самі соціальні інститути, що й соціалізацію: сім'я, школа, трудовий колектив, навчальні заклади, громадські організації тощо. До осіб, котрі стали на шлях злочинності, обравши відповідно злочинний тип поведінки, суспільство через інститути соціалізації, органи соціального контролю здійснює ресоціалізацію – відновлення раніше порушених якостей особистості, необхідних їй для повноцінної життєдіяльності в суспільстві. За своєю суттю це процес соціального оновлення особистості, засвоєння нею позитивних з погляду суспільства соціальних норм і цінностей, взірців поведінки. Пов'язана ресоціалізація з руйнуванням засвоєних індивідом у процесі асоціалізації, десоціалізації негативних антигромадських норм і цін-

ностей, прищепленням визнаних суспільством цінностей і вчинків.

На думку Р.М. Юлдашева процес ресоціалізації неповнолітніх правопорушників повинен здійснюватися, орієнтуючись на певні принципи: а) гуманістична спрямованість процесу; б) особистісна спрямованість ресоціалізації (облік вікових і індивідуальних особливостей правопорушника; в) професіоналізм виховно-профілактичної та правоохоронної діяльності; г) наявність спеціальних кадрів, що спеціалізуються на ресоціалізації неповнолітніх правопорушників; д) оздоровлення умов сімейного та суспільного виховання неповнолітніх правопорушників; є) допомога сім'ї в ресоціалізації неповнолітніх правопорушників; ж) надання пріоритету покарань, не пов'язаних з позбавленням волі неповнолітніх правопорушників.

М.І. Єнікєєв вважає, що ресоціалізація особистості пов'язана перш за все з їхньою ціннісною переорієнтацією, формуванням у них механізму соціально-позитивного цілеутворення, відпрацюванням у особистості міцних стереотипів соціально-позитивної поведінки. Таким чином, ресоціалізація, як і соціалізація, стосується ціннісного, поведінкового та афективного компонентів особистості. Але необхідність ресоціалізації виникає там, де соціалізація не була успішною і замість соціально й культурно прийнятних цінностей і форм поведінки індивідом були засвоєні асоціальні, що віддзеркалювалися на соціальному середовищі. Безумовно, це викликає негативну реакцію зі сторони соціуму і не дозволяє людині жити повноцінним життям. Отже, головне завдання соціалізації – забезпечення здатності особистості до життєдіяльності в суспільстві – виявляється невиконаним.

С.В. Волкова зазначає, що ресоціалізація це є цілеспрямовано - організована переорієнтація в морально-ціннісній і поведінковій сферах особистості підлітка, сприяюча формуванню у нього соціально цінних орієнтацій і норм поведінки.

Мета статті: розробити програму формування системи ціннісних орієнтацій девіантів.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Загальновідомо, що підлітковий вік - це перехідний період онтогенезу людини, в рамках якого, з одного боку, продовжують свій розвиток вже сформовані сфери психіки, а з іншого боку, відбувається ставлення нових психологічних сфер. Одна з найважливіших сфер психіки людини в даний період - формування світогляду і цілісної картини світу, в рамках якої ціннісні орієнтації виступають як психологічні новоутворення, в найбільшій мірі впливають на подальше існування людини. В цьому сенсі важливим підсумком формування ціннісних орієнтацій в підлітковому віці є- зріла особистість. Вони регулюють спрямованість, ступінь зусиль суб'єкта, визначають в значній мірі мотиви і цілі організації діяльності. Л. Кольберг розглядає формування ціннісних орієнтацій особистості за допомогою проходження людиною стадій морального розвитку, в результаті якого цінності суспільства інтеріорізуються особистістю і їх дотримання стає

внутрішньою потребою [5]. Перспективний напрямок в дослідженні ціннісної сфери особистості являє собою віково-психологічний підхід, заснований на обліку структури психологічного віку як триєдності соціальної ситуації розвитку, провідною діяльності та психологічних новоутворень. В першу чергу цікава точка зору Р. Хейвігхерста, на думку якого головним завданням розвитку особистості є самовизначення в сферах загальнолюдських цінностей і вироблення власної ціннісної системи [2, р. 52]. Суспільство пропонує безліч цінностей, але шлях до них індивідуальний: це пошук сенсу життя, свого місця в ній. Е. Еріксон пов'язує такий пошук з вирішенням проблеми ідентичності [3]. За В. Франкл, ціннісні орієнтації виражають особистісну значимість соціальних, культурних, моральних цінностей, відображаючи ціннісне ставлення до дійсності. Цінності регулюють спрямованість, ступінь зусиль суб'єкта, визначають в значній мірі мотиви і цілі організації діяльності [4]. Формування ціннісно-сміслових настановлень на думку І.В. Абакумової та В.Т. Фоменко, розглянутих через призму формування антитерористичного мислення, включають наступні елементи: операціональні ціннісно-сміслові настановлення, що проявляються у вигляді готовності до сприйняття (позитивного чи негативного) будь-якого явища; цільові настановлення, характеризуються узгодженням вибору цілей та присвоєння певного змісту явищам чи подіям; мотиваційні настановлення є проявом стійкої тенденції, що характеризується прагненням поводити себе у відповідності з власними уявленнями про те «яким я хочу бути» [2, с. 129].

С.В. Єфіменко серед психолого-педагогічних умов формування ціннісних орієнтацій виділила наступні: психологічні (мотивація, відношення до діяльності, вольовий потенціал, саморегуляція, тощо); комунікативні (спеціальні предметні дії, когнітивні дії на основі певної інформації (в залежності від спрямованості ціннісно-сміслових настановлень на те чи інше явище); методичні (оволодіння конкретними способами та прийомами діяльності, вміння орієнтуватись в цій діяльності та інші).

Переїдемо до розгляду нашого бачення механізмів формування ціннісних орієнтацій. Вважаємо, що перший психологічний механізм, що забезпечує формування настановлень це – інтеріоризація. Вперше явище інтеріоризації було розглянуто в роботах Е.Дюркгейма та пов'язане з поняттям соціалізації, позначаючи запозичення основних категорій індивідуальної свідомості зі сфери суспільного досвіду.

Ж.Піаже в межах розвитку операціональної теорії розвитку інтелекту розглядав його як результат інтеріоризації зовнішніх предметних дій, який полягає не в простому переході до дій у вигляді уявлень, а є механізмом формування внутрішнього плану свідомості. В рамках діяльнісного підходу та вивчення співвідношення зовнішньої та внутрішньої діяльності О.М. Леонтьєв зазначив, що інтеріоризація – це «перехід, в результаті якого зовнішні за своєю формою процеси з

зовнішніми речовими предметами перевтілюються в процеси, що протікають в розумовому плані, в плані свідомості...».

Б.Г. Ананьев вказав, що «формування особистості шляхом інтеріоризації – привласнення продуктів суспільного досвіду та культури в процесі виховання та навчання – є разом з тим засвоєнням певних позицій, ролей та функцій, сукупність яких характеризує її соціальну структуру. Всі сфери мотивації та цінностей детерміновані саме цим суспільним становленням особистості» [8, с. 55-56].

Серед наукових праць представлені доробки вчених щодо інтеріоризації цінностей. Так, О.Ю. Огородніков визначив її наступним чином: «є невід'ємною частиною формування гармонійно розвинутої особистості, тобто формування такої людини, яка була б здатна приймати участь в соціальній взаємодії, вступати в соціальні відношення, здійснювати рефлексію результатів індивідуальних та групових соціальних дій, класифікувати ресурси та можливості досягнення цілей...». На думку І.Ф. Клименко, інтеріоризація цінностей відбувається посередництвом засвоєння соціальних норм. Автор наголошує, що лише емоційне ставлення та діяльне відношення особистості створюють умови для інтеріоризації цінностей. Таким чином емоції відіграють значну роль у формуванні власної системи цінностей, ціннісних орієнтацій, а також ціннісно-смыслових настановлень.

Я. Гудечек виділив етапи засвоєння цінностей: надходження інформації про існування цінності; трансформація інформації, тобто її власне тлумачення; активна діяльність, що полягає або в прийнятті, або в відторгненні; четверта стадія включає два варіанти: 1 – включення цінності до власної системи; 2 – байдужість, не прийняття цінності; останній етап полягає в тому, що відбуваються зміни особистості та, як наслідок, привласнення тієї чи іншої цінності.

Інтеріоризація цінностей, за визначенням Б.С. Круглова, є свідомим процесом, оскільки передбачає вибір особистістю серед тих чи інших явищ лише ті, які мають для неї певне значення (цінність). На думку дослідника, здатність перетворювати засвоєні цінності в певну особистісну структуру може відбуватися лише при високому рівні особистісного розвитку.

Через призму виховання процес формування ціннісних орієнтацій розглянула Н.О. Асташова й виділила ряд стадій: пред'явлення цінності – усвідомлення її особистістю – прийняття – реалізація в діяльності та поведінці – закріплення ціннісної орієнтації та трансформація їх в якості особистості – актуалізація потенційних цінностей. Автором запропоновано умови, слідуючи яким, розвиток ціннісних орієнтацій буде продуктивним: *системний підхід* в пред'явленні та засвоєнні ціннісних орієнтацій; *варіативний підхід* щодо вибору цінностей; *інформаційно-насичений підхід*, що передбачає глибоке проникнення в суть конкретної орієнтації; *емотивний підхід*, постійне стимулювання розвитку емоційно-чуттєвої сфери, позитивного ставлення до цінностей та ін.

Таким чином, інтеріоризація – це процес який забезпечує формування ціннісно-смислових настановлень.

Засвоєння цінностей відбувається також за допомогою іншого процесу, саме – ідентифікації. Розглянемо сутнісні особливості цього явища більш детально.

Серед зарубіжних психологів ідентифікацію вивчав З. Фрейд спочатку для інтерпретації сновидінь, потім для аналізу процесів, за допомогою яких дитина завоює зразки поведінки значущих інших, як найбільш ранній прояв емоційного зв'язку з іншими людьми.

Для тлумачення ідентифікації Ч.Х. Кулі використовував поняття «дзеркальне Я», що включає три основні елементи «уявлення про те, як ми виглядаємо в очах іншої людини; уявлення про те, що вона міркує про цей наш образ, та певне почуття Я, на зразок гордості або сорому» та «первинні групи», що «характеризуються тісними, безпосередніми зв'язками та співпрацею. Вони первинні в декількох смислах, але головним чином через те, що є фундаментом для формування соціальної природи та ідеалів індивіда». Саме у первинних групах, за автором, і відбувається процес ідентифікації.

Серед поглядів радянських та російських вчених на ідентифікацію виокремлюємо погляди Л.С. Виготського, який вважав наслідування (ототожнення) основою для виникнення всіх властивостей свідомості та видів діяльності.

На думку В.А. Петровського ідентифікація утворює одну із форм відображеної суб'єктності (властивість індивіда бути суб'єктом активності), коли в якості суб'єкта ми відтворюємо в собі саме іншу людину, її цілі (а не власні спонукки); це «форма ідеальної представленості цієї людини в моїй життєвій ситуації, що є джерелом перевтілення цієї ситуації в значимому для мене напрямі».

Ю.В. Громико в дослідженні, присвяченому явищу персоналізації в освіті, вказав, що «в процесі ідентифікації людина вибудовує чи знаходить тотожність власного «Я», відносячи себе до певних абсолютних для неї цінностей, яким вона служить». Ідентифікацію як процес інтеграції людей в соціальну спільноту, що виражається в поглядах, інтересах, нормах визначила О.М. Калашникова. На думку вченої цей процес відбувається через інтеріоризацію, тобто «привласнення одних цінностей індивідом чи групою та «відбракування» інших». Як єдність антиномії долучення – відчуження, процес ідентифікації розглянула В.С. Мухіна. Дослідниця вважає, що розвиток особистості є можливим саме завдяки цим протилежним механізмам, а ідентифікація – це «механізм ототожнення індивідом себе з іншою людиною чи будь-яким об'єктом це безпосереднє переживання суб'єктом (в тій чи іншій мірі) своєї тотожності з об'єктом ідентифікації». Схожих поглядів дотримується В.В. Абраменкова, яка визначила, що в основні механізми ідентифікації-відчуження є процес уподібнення настановленням та особистісним смислам іншої людини, соціальних груп, але найголовніше, пов'язаний з формуванням Я-концепції та моральної сфери особистості [3, с. 11].

Наступний психологічний механізм, що розглядається нами як запорука формування ціннісних орієнтацій – це інтерналізація. В психологічному словнику знаходимо наступне тлумачення поняття – це процес утворення тих чи інших психічних структур індивіда за рахунок привласнення зовнішніх предметних чи соціальних відношень. Розглянемо погляди вчених різних психологічних шкіл та напрямів на сутність цього поняття. Психоаналітичний підхід визначає інтерналізацію як засіб, за допомогою якого певні аспекти, що задовольняють потреби стосунків та функцій, що здійснюються однією людиною для іншої, зберігаються та стають частиною самої людини. З. Фрейд виділив її форми: рання форма інтерналізації, або первинна ідентифікація (проявляється до диференціації індивідом себе та інших об'єктів) та вторинна інтерналізація (виникає на більш високих рівнях розвитку й проявляється в формах інкорпорації, інтроєкції та ідентифікації).

В біхевіоризмі явище інтерналізації визначають як перехід від соціального навчання (значна роль відводиться впливу дорослих) до здатності контролювати власну поведінку. Соціально-психологічний підхід тлумачить інтерналізацію в широкому та вузькому аспектах. Перший визначає її як синонім соціалізації, другий – як частину процесу соціалізації індивіда, сукупність когнітивних та мотиваційних процесів, за допомогою яких початково зовнішні соціальні вимоги трансформуються у внутрішні вимоги особистості.

А.В. Сєрий та М.С. Яницький зазначили, що інтерналізація – це складний процес, який передбачає, перш за все, свідоме та активне сприйняття оточуючого світу, активний прояв прийнятих (засвоєних, інтеріоризованих) норм та цінностей у власній діяльності. На думку Я. Гудечека, прийняття та засвоєння цінностей в результаті має два напрями: перший – це включення цінності у власну систему цінностей, що призводить до зміни особистості у відповідності до засвоєної цінності; другий – це її заперечення.

Бархаєв Б.П. виділив психологічні фактори інтерналізації, слідуючи яким, відбувається засвоєння цінностей, а потім – їх реалізація в діяльності у вигляді ціннісно-смыслових настановлень:

інтерналізація найбільш ефективна при наявності певної потреби та ситуації діяльності, в якій ця потреба може бути задоволена;

необхідно враховувати вікові особливості особистості;

обов'язковою умовою успішності трансформації зовнішніх ідей, цінностей в особистісне настановлення та ціннісну орієнтацію є емоційна складова.

Таким чином, спільною позицією у визначенні дослідниками поняття інтерналізації є тлумачення цього явища через призму прийняття та засвоєння цінностей, вищих цінностей та соціальних норм, характерних для певної соціальної групи.

Теоретичним обґрунтуванням побудови психолого-педагогічної програми стали основні положення особистісно-орієнтованого підходу в навчально-виховному

процесі (Г. О. Балл, І. Д. Бех, С. Д. Максименко, І. С. Якиманська та інші); принципи формування духовного простору особистості в працях М. Й. Боришевського, І. А. Зязюна, В. В. Рибалки, М. В. Савчина та інших; наукові доробки дослідників щодо механізмів формування ціннісних орієнтацій (І. В. Абакумова, І. М. Галян, І. О. Канєєва, В. Т. Фоменко та інші).

Зокрема, Г.О. Балл вказує, що важливою умовою загальної гуманізації освіти є її особистісна орієнтація, яка «... полягає у прилученні кожного учня (студента тощо) до культури в єдності її нормативно-репродуктивних і діалогічно-творчих складників, у сприянні розвитку учня як носія (і не просто носія, а активного носія — суб'єкта) культури і становленню при цьому гармонійної культури його особистості». Вказане автором залучення до культури (в широкому її розумінні) буде неповним без засвоєння характерних для неї цінностей та норм.

М.Й. Боришевський досліджуючи духовний простір особистості та його формування зазначив, що її мірилом слугують «ціннісні орієнтації, котрі безпосередньо чи опосередковано пов'язані з моральністю. Саме мораль, внутрішні моральні інстанції особистості виступають еталоном, за допомогою якого можна визначити наявність та міру розвиненості духовності у людини». Тож, впливаючи на формування компонентів ціннісно-сислової сфери особистості підлітка ми розвиваємо її духовність.

Л.І. Пилипенко умовою розвитку духовності особистості, її цінностей та ціннісних орієнтацій визначає гуманізацію міжособистісних взаємин у навчально-виховному процесі. Дослідниця вказує, що починаючи з підліткового віку особистість «звертається» до власного духовного світу та вперше в розвитку особистості акти самопізнання, самоспостереження, самовизначення та саморегуляції стають важливими потребами особистості, що, загалом, стимулює формування духовності. Отже, вагомим соціальним інститутом, в якому розвивається ціннісно-сислова сфера особистості є школа та забезпечуваний нею навчально-виховний процес.

Вищенаведені методологічні положення, на які ми спиралися при розробці психолого-педагогічної програми співвідносяться з провідними ідеями науковців щодо психологічного супроводу. Тож, розглянемо його загальні особливості. Так, О.Т. Шпак та Н.М. Угляренко, узагальнюючи погляди дослідників визначають супровід як особливу форму здійснення пролонгованої соціальної та психологічної допомоги. За твердженням дослідників її вагомою особливістю є власне пошук джерел та ресурсів для розвитку особистості.

На думку науковців, в ході супроводу відбувається залучення особистості вихованця до соціокультурних цінностей сприяння самовизначенню та обранні життєвого шляху особистістю, розвиток моральної спрямованості школярів, а важливою умовою його реалізації є те, що він може здійснюватись тільки у плідній співпраці з усіма суб'єктами взаємодії: дітьми, батьками, педагогами та психологом.

Таким чином, впровадження психолого-педагогічного супроводу є необхідною умовою формування гармонійно розвинутої особистості, оскільки сучасні умови невинних змін у всіх сферах суспільного життя, накладають відбиток на формування ціннісно-сислової сфери особистості підлітка. Засобами профілактики, діагностики, психолого-педагогічної просвіти працівники соціально-психологічної служби школи та педагоги повинні реалізовувати завдання не тільки навчання та виховання, а й сприяти формуванню ціннісно-смилових настановлень.

Грунтуючись на поглядах науковців щодо змісту та особливостей психологічного супроводу, подамо наше бачення змісту психолого-педагогічного супроводу формування ціннісних орієнтацій девіантів.

Так, на етапі діагностики доцільно проводити комплексне дослідження компонентів ціннісних орієнтацій. Для цього пропонуються методики – тест «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча (RVS), в модифікації Б.С. Круглова, методика дослідження індивідуальних цінностей Ш. Шварца (адаптована В.М. Карандашевим), «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С.С. Бубнової, методика «Ціннісний спектр» (ЦС) Д.О. Леонтьєва.

Другий етап передбачає аналіз психологічних особливостей компонентів ціннісних орієнтацій. Спираючись на результати діагностики ціннісних орієнтацій девіантів можливо виокремити проблемні зони та підібрати шляхи їх подолання шляхом застосування адекватних психолого-педагогічних засобів.

Останній третій етап полягає саме в реалізації плану подолання «недоліків» у формуванні ціннісних орієнтацій. Так, корекція компонентів ціннісно-сислової сфери девіантів можлива шляхом поєднання наступних напрямків роботи: впровадження спеціально організованого навчально-виховного процесу; використаня методів активного соціально-психологічного навчання, тощо.

Особливої уваги заслуговує дослідження засобів формування ціннісних орієнтацій. Для зручності ми об'єднали їх в дві групи: педагогічні для психологів, соціальних педагогів, учителів загальноосвітніх навчальних закладів (лекції, практичні семінари, виступи на круглих столах та методичній раді, тощо) та активне соціально-психологічного навчання з підлітками (соціально-психологічний тренінг).

Психологічним чинником, що безперечно є значним фактором впливу на особистість підлітка та його ціннісно-смилову сферу є соціально-психологічний тренінг. Соціально-психологічний тренінг, як активний спосіб навчання, може бути використаний як альтернатива традиційним методам та формам навчання. Ціннісні орієнтації мають тричленну структуру та складаються когнітивного, емотивного та поведінкового компонентів. Важливим є те, що в ході реалізації соціально-психологічного тренінгу задіяні всі вказані компоненти.

Соціально-психологічний тренінг має на меті розкриття особистісного потенціалу індивіда, сприяє саморозвитку посередництвом активного процесу самопізнання. Зазначене розширює кордони власного «Я» індивіда, сприяє формуван-

ню адекватної самооцінки та побудові реального «Я» образу. Наголосимо, що перераховані вище особливості починають та активно формуються саме у підлітковому віці. Зазначений факт підтверджує актуальність та необхідність включення соціально-психологічного тренінгу до навчально-виховного процесу освітніх закладів, оскільки, за твердженням сучасних дослідників «в умовах духовно-ціннісного вакууму, що заповнюється мас-культурою, у доросле життя вступило покоління молодих людей, які мають еkleктичну систему ціннісних орієнтацій, що характеризує обмеженість їх соціалізації, втрату довіри до предметного і природного світу, деформацію соціальних відношень, наростання розгубленості в соціальній орієнтації особистості».

Аналіз психологічних механізмів формування цінностей, ціннісних орієнтацій та особистісних смислів, дозволяє перенести їх зміст на формування ціннісних орієнтацій в ході психолого-педагогічного супроводу.

Прямий вплив на ціннісно-смыслову сферу особистості з метою засвоєння (інтеріоризації) цінностей. Задля цього слід використовувати анкети, міні-інтерв'ю, усні бесіди з підлітками щодо проблем життєвих цілей, основних суспільних та індивідуальних цінностей, про пріоритети в світогляді, про особливості вибору в ситуаціях невизначеності.

Використання механізму ідентифікації з метою формування заданого відношення до конкретного об'єкта. Підліток може ототожнювати себе не тільки з іншою людиною, але й з ідеалами, зразками, з суспільними цінностями, зі своїми прагненнями, цілями і в процесі такого ототожнення чи порівняння, учень починає бачити свої особливості по новому, оперує тим відношенням, яке виникає в результаті порівняння себе з оточуючими.

Використання стимульної мотивації задля активного прояву засвоєних норм та цінностей у власній поведінці та діяльності, що є характеристикою механізму інтерналізації. Так, застосування змагальної мотивації може розглядатися як суттєва складова пізнавальної мотивації старшокласників, що бере участь в актуалізації провідних цінностей та смислових орієнтацій. Чим глибше особистісний смисл, породжуваний цим змагальним мотивом, чим сильніше те ставлення, яке виникає у підлітка до цілей конкретної діяльності, тим імовірніше, що цей мотив стане мотивом-перспективою, найбільш стійким компонентом загальної мотивації підлітків та буде частиною поведінкових стратегій та орієнтирів.

Модель формування ціннісних орієнтацій девіантів виражається у взаємозв'язку всіх структурних елементів моделі, а саме: напрямів роботи, розвивальних засобів, механізмів (інтеріоризація, ідентифікація та інтерналізація) та структурних компонентів ціннісних орієнтацій (когнітивний, емотивний, конативний).

Програму сприяння формуванню ціннісних орієнтацій реалізовано у формі соціально-психологічного тренінгу, який включав міні лекції, техніку «мозкового

штурму», групові дискусії, рольові ігри, психодраматичні вправи; самостійну роботу у формі творчих домашніх завдань.

Формувальний вплив можливий завдяки використанню наступних прийомів та технік, як: психодрама (розрахування та подальша реконструкція змісту проблемної ситуації, моделювання ефективних шляхів її вирішення), дискусії, рефлексія (відчуттів, вправи на самопізнання, зворотний зв'язок).

Основна мета програми полягає в здійсненні систематичного та цілеспрямованого впливу на формування ціннісних орієнтацій за рахунок створення й реалізації спеціальних психологічних умов. Визначено основні завдання програми:

поглиблення знань про поняття «цінності» та «смисли»;

усвідомлення прийнятої системи цінностей в їх індивідуальному осмисленні;

розвиток прагнень до повноцінної особистісної самореалізації;

формування умінь свідомо будувати власні життєві стратегії тощо.

Завдання програми вирішуються на трьох рівнях:

1 рівень – інформативний: з'ясовуються уявлення та знання підлітків по темі заняття.

2 рівень – особистісний: створюється позитивне емоційне ставлення до теми заняття (посередництвом схвалення, підтримки).

3 рівень – усвідомлення: підліток вчиться усвідомлювати що з ним відбувається; спрямованість на розвиток самопізнання, саморозуміння та самоконтролю.

Програма з формування ціннісних орієнтацій розрахована на 30 тижнів. Включає 30 занять один раз на тиждень тривалістю по 2 академічні години кожне (загальний обсяг – 60 годин), домашні завдання.

Формувальна програма складається з двох модулів. Модуль 1 спрямований на формування ціннісних орієнтацій через розвиток наступних компонентів: когнітивний – розширення уявлень підлітків про поняття «цінності», «смисл»; емотивний – сприяння формуванню ціннісних орієнтацій підлітків через оцінне ставлення до значущих об'єктів, розвиток усвідомлення власної системи цінностей; активізація процесів самопізнання.

Модуль 2 спрямований на розвиток конативного компонента ціннісних орієнтацій, що характеризується реалізацією та відображенням цінностей у поведінці підлітків.

Кожне заняття є логічним продовженням попереднього та є підґрунтям для наступного. При цьому кожне заняття спрямоване на вирішення окремих специфічних задач, зумовлених загальною метою та завданнями програми формування ціннісно-смислових настановлень, для досягнення яких застосовуються різноманітні методичні прийоми та техніки.

Структура кожного заняття розвивальної програми складається з початкового, основного та завершального етапів.

Так, для початкового етапу заняття характерним є підняття групової енергії, формування позитивної психологічної атмосфери у групі та налаштування учас-

ників до заняття. Підлітки, за бажанням, можуть розкрити та розділити власні почуття та настрої на початку заняття з іншими членами групи, або поділитися спогадами й роздумами, що виникли після попереднього.

Початковий етап заняття є важливим та необхідним елементом тренінгу. Характерними для нього є вправи, що стимулюють емоційну та фізичну активізацію школярів, сприяють формуванню невимушеної атмосфери та підвищення загального рівня довіри між учасниками групи. Більшою мірою зазначений етап реалізовується шляхом використання різноманітних вправ на «розігрів».

Важливою складовою в реалізації мети психолого-педагогічної програми є основний етап заняття під час якого використовуються різноманітні форми роботи: міні-лекції для засвоєння певного теоретичного матеріалу; метод мозкового штурму та групові дискусії задля стимулювання процесу творчої активності та пошуку шляхів вирішення проблемних питань; рольові ігри та психодраматичні вправи з метою активного самоусвідомлення та самопізнання та інші.

Завершальний етап кожного заняття характеризується низкою особливостей: підведення підсумків, зворотній зв'язок та рефлексія проведеного заняття учасниками групи. Це сприяє самоаналізу членами групи власних почуттів та думок, їх порівняння з іншими учасниками групи. Проведення шеренгу дозволить керівнику групи виявити можливі проблемні місця, внести відповідні зміни в подальшу роботу з підлітками.

Підсумковий етап заняття може відбуватись і в іншій формі, наприклад, шляхом написання листів з побажаннями керівнику групи щодо подальшої роботи.

Кожне заняття тренінгу спрямоване на розвиток конкретного аспекту ціннісно-смыслових настановлень (когнітивного, емотивного або конативного). Так, розширення та збагачення знань учасників групи щодо понять «цінності» та «смисли» було можливим завдяки використанню різноманітних повідомлень, міні-лекцій інформаційного характеру, групових дискусій задля подальшого обговорення теми заняття, деякими вправами.

Висновки. Розвиток поглядів науковців дозволив визначити, що формування ціннісних орієнтацій відбувається в єдності трьох психологічних механізмів: інтеріоризації, ідентифікації, інтерналізації. З їх допомогою особистість сприймає цінність, привласнює її, перетворюючи у власну, та будучи засвоєною, транслює через дії, поведінку у вигляді ціннісних орієнтацій. Обґрунтовано необхідність впровадження психолого-педагогічної програми формування ціннісних орієнтацій. Визначено її структурну, змістовну й організаційну цілісність, яку забезпечує комплекс заходів: групові заняття з дев'янтками (міні лекції, групові дискусії, рольові ігри, психодраматичні вправи, техніка «мозкового штурму», творчі домашні завдання); робота з педагогами (лекції, виступ на методичному семінарі та проведення круглого столу з визначеної проблематики).

Психолого-педагогічну програму розроблено з врахуванням експериментальної моделі формування ціннісних орієнтацій, яка дозволила ґрунтовно пояснити реалізацію психолого-педагогічної програми та наочно представити динамічний аспект формування ціннісних орієнтацій, що виражається у взаємозв'язку всіх структурних елементів моделі, а саме: напрямів роботи, розвивальних засобів, структурних компонентів ціннісних орієнтацій (когнітивний, емотивний, конативний).

Maksim, O.V. Formation of oriented values as a mechanism of deviants' re-socialization. *The article substantiates that re-socialization can be considered as one of the most complex social processes, aimed at overcoming a person's de-socialization, which means restoration of personal qualities necessary for normal life in society, acceptance of new values, social roles and skills instead of lost, deformed or unformed ones, social reorientation on personal development through acceptance of new, positively oriented interpersonal relationships and activities.*

Formation of a value system has different features: internalization of values, construction of a hierarchy of values, definition of value orientation, correction of behaviour and formation of necessary values, ensuring of psychological, communicative and methodological conditions.

The article determines that formation of value orientations occurs in the unity of three psychological mechanisms: interiorization, identification, internalization. With their help, a person perceives a value, adopts it, transforming it into his/her own value; and this value, having been adopted, is translated through actions, behaviour in the form of value orientations.

Keywords: *deviant, socialization, de-socialization, re-socialization, re-socialization stages, value syst*

Список використаних джерел

1. Боришевський М.Й. Духовні цінності як детермінанта розвитку й саморозвитку особистості / М.Й. Боришевський // Педагогіка і психологія. –2. – С. 49-57.
2. Булах І.С. Ціннісні орієнтації в контексті особистісної позиції сучасного підлітка / І.С. Булах // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2009. – № 1. – С. 115-131.
3. Галян І.М. Соціокультурні виміри ціннісно-смислових настанов особистості / І.М. Галян // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Сер.: Психологічні науки. – 2013. –2, Вип. 10. – С. 79-83.
4. Клименко И.Ф. Генезис ценностных ориентаций, исследование отношения к норме социального поведения на разных этапах социального развития человека / И.Ф. Клименко // К проблеме формирования ценностных ориентаций и социальной активности личности. – М., 1992. – С. 3-12.

5. Кoberник Л.О. Роль та місце ціннісних орієнтацій у формуванні особистості / Л.О. Кoberник // Наука і освіта. – 2008. - № 4/5. – С. 28-33.
6. Максименко С.Д. От психологического обеспечения к психологическому сопровождению / С.Д. Максименко, Г.В. Ложкин, А.Б. Колосов // Практична психологія та соціальна робота. – 2010. – № 12. –С. 1-10.
7. Москаленко О.В. Структурні компоненти ціннісно-сміслової сфери особистості / Ольга Володимирівна Москаленко // Вісник Національного технічного університету України «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2013. – № 1 (37). – С. 91-98.
8. Пенькова О.І. Сімейно-родинні ціннісні орієнтації у духовному розвитку старшокласників / О.І. Пенькова // Виховання духовності особистості: навчально-методичний посібник / За заг. ред.
9. М.Й. Боришевського. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – С. 34-48.
10. Салихова Н. Р. Типы смыслообразования в контексте личностных ценностей и смысловой профиль ценностей [Электронный ресурс] / Н.Р. Салихова. – Режим доступа: http://psy.tsu.ru/data/pdf/3_22.pdf
11. Schwartz S. H. An overview of the Schwartz theory of basic values [Електронний ресурс] / S.H. Schwartz // Psychology and Culture, 2(1). – 2012. –Режим доступа: <http://scholarworks.gvsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1116&context=orpc>.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Boryshevskiy M.I. Dukhovni tsinnosti yak determinanta rozvytku i samorozvytku osobystosti / M.I. Boryshevskiy // Pedagogika i psikhologhiia. –2. – С. 49-57.
2. Bulakh I.S. Tsinnisni orientatsii v konteksti osobystisnoi pozytsii suchasnoho pidlitka / I.S. Bulakh // Mizhnarodnyi naukovyi forum: sotsiologhiia, psikhologhiia, pedagogika, menedzhment. – 2009. – № 1. – С. 115-131.
3. Halian I.M. Cotsiokulturni vymiry tsinnisno-smyslovykh nastanov osobystosti / I.M. Halian // Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnogo universytetu imeni V.O. Sukhomlynskoho. Ser.: Psikhologichni nauky. – 2013. –2, Vyp. 10. – С. 79-83.
4. Klymenko Y.F. Henezys tsennostnykh oryentatsiy, yssledovanye otnosheniya k norme sotsyalnoho povedeniya na raznykh etapakh sotsyalnoho rozvytyia cheloveka / Y.F. Klymenko // K probleme formirovaniya tsennostnykh oryentatsiy u sotsyalnoi aktivnosti lychnosti. – М., 1992. – С. 3-12.
5. Kobernyk L.O. Rol ta mistse tsinnisnykh orientatsii u formuvanni osobystosti / L.O. Kobernyk // Nauka i osvita. – 2008. - № 4/5. – С. 28-33.
6. Maksymenko S.D. Ot psikhologicheskoho obespecheniya k psikhologicheskomu soprovozhdeniyu / S.D. Maksymenko, H.V. Lozhkyn, A.B. Kolosov // Praktychna psikhologhiia ta sotsialna robota. – 2010. – № 12. –С. 1-10.
7. Moskalenko O.V. Strukturni komponenty tsinnisno-smyslovoi sfery osobystosti / Olha Volodymyrivna Moskalenko // Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho

universytetu Ukrainy «KPI». Filosofiia. Psykholohiia. Pedahohika. – 2013. – № 1 (37). – S. 91-98.

8. Penkova O.I. Simeino-rodynni tsinnisni oriientsii u dukhovnomu rozvytku starshoklasnykiv / O.I. Penkova // Vykhovannia dukhovnosti osobystosti: navchalno-metodychni posibnyk / Za zah. red.

9. M.I. Boryshevskoho. – Kirovohrad : Imeks-LTD, 2013. – S. 34-48.

10. Salykhova N. R. Туры смыслообразованія в контексте личностных сущностей у смысловой профил сущностей [Elektronnyi resurs] / N.R. Salykhova. – Rezhym dostupu: http://psy.tsu.ru/data/pdf/3_22.pdf

11. Schwartz S. H. An overview of the S Rezhym dostupu: <http://scholarworks.gvsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1116&context=orpc.chwartz> theory of basic values [Elektronnyi resurs] / S.H. Schwartz // Psychology an

Відомості про автора

Максим Ольга Василівна, науковий співробітник лабораторії психології соціально дезадаптованих неповнолітніх Інституту психології імені Г.С. Костюка НА-ПН України, м. Київ, Україна

Maksim, Olha V., researcher, lab. of psychology of maladjusted adolescents, G.Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

E-mail: maksiola@gmail.com

УДК 159.922.73 : 614.876

Максимов М.В.

РОЗВИТОК РЕФЛЕКСІЇ ЯК ЧИННИК ПОПЕРЕДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ШКОЛЯРІВ

Максимов М.В. Розвиток рефлексії як чинник попередження девіантної поведінки школярів. В статті розглянуто проблему зв'язку музичних уподобань сучасних підлітків та формування особистості, зокрема ступенем розвитку рефлексії. Показано, що основою естетичної реакції є афекти, що викликаються мистецтвом і переживаються людиною зі всією реальністю і силою, але знаходять собі розрядку в діяльності. Дослідження проведено на двох контрастних вибірках: підлітки з девіантною поведінкою та підлітки нормативної групи. Доведено існування зв'язку музичних уподобань з соціальною адаптацією, ступенем гармонійності стосунків з оточуючими та особистісною зрілістю, зокрема розвитком рефлексії. Висока оцінка й визнання класичної музики як важливого елементу особистісної зрілості формуються у підлітків як результат нормативної поведінки.